

Nyolcszáz esztendő a ferences rend

Tanulmányok a rend lelkiségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről

Szerkesztette Medgyesy S. Norbert, Ötvös István, Őze Sándor, Budapest, Magyar Napló Kiadó–Írott Szó Alapítvány, 2013 (Művelődéstörténeti Műhely – Rendtörténeti Konferenciák, 8/1–2), 1314 l.

Az immár tizenegy éves múlttal rendelkező Művelődéstörténeti Műhely nemzetközi rendtörténeti konferenciáit a ferences renddel foglalkozó szimpózium nyitotta meg 2002. október 14–16-án Piliscsabán *A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrája* címmel. Az ott elhangzott előadások 2005 júniusában jelentek meg a művelődéstörténeti sorozat első kötetében. Az elmúlt években a konferenciák sorozatában a jezsuita, domonkos, pálos, ciszterci, piarista és bencés rend művelődéstörténeti feltárása következett. 2009-ben Assisi Szent Ferenc rendje alapításának nyolcszáz esztendő évfordulóját ünnepelte, így hét év elteltével ismét a ferencesekről tartottak nemzetközi tanácskozást Piliscsabán és Budapesten, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara és a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola közreműködésével.

E szimpózium előadásai tanulmánykötetként 2013-ban láttak napvilágot. A hetvennégy írást tartalmazó gyűjtemény (melynek minden tanulmányát természetesen nem lehet itt bemutatni) az előző ferences kötetből már ismert tárgykörök szerinti csoportosítást vette alapul. Az első egységet a mai ferences rendtagok írásai alkotják, címe: *A rendi regula és ferences teológiai iskola*. A dolgozatok egyik központi kérdése, hogy a ferences eszmény hogyan tudta megőrizni a regu-

la által az eredetiségét. Vizsgálják, hogy Szent Ferencnek mint „Európa egyik legnagyobb szellemi építőjének” az eredeti szándékai hogyan egyeztethetők össze a világ kihívásaival és logikájával (Franz Lackner OFM, *Ferenc: Regula alá helyezett meghívás, avagy a szeretet tartóssága*, ford. Várnai Jakab OFM, 24). Paul Zahner OFM dolgozatában (ford. Daróczi László) röviden összefoglalja a III. Honorius pápa által jóváhagyott *Megerősített regulának*, a *Regulla bullatának* keletkezéstörténetét és alapszerkezetét; ez a mai napig a kisebb testvérek rendjének hivatalos regulája. A tanulmány kitér a szerkezeti felépítésére és regula jelentőségére, s a későbbi kutatók munkáját megkönnyítve a *Megerősített regulával* foglalkozó legújabb német nyelvű szakirodalmat is összegzi (40). A *Regula bullata* szövegének izgalmas hermeneutikai olvasatát Johannes Schneider OFM tárja fel írásában (ford. Daróczi László), regulaértelmezése során tovább is gondolja az első két tanulmányt abból a szempontból, hogy mennyire tekinthető zárt jogi vonatkozású szövegnek, vagy inkább az evangéliumi életformához szükséges kulcsként értelmezhető-e.

Varga Imre Kapisztrán OFM dolgozatában (*A ferences élet belső problémái a XIII. század második negyedében*) a ferences életforma egyik legalapvetőbb kérdéskörét, a szegénységet járja körbe. Azt vizsgálja, hogy miként tudták össze-

egyeztetni a 13. századi muraszemenyei ferencesek a mindennapi kolostori életet a regulával. A középkori magyar ferenceség eddigi kutatói nem elemezték konkrét példán keresztül az életforma és körülmények közötti feszültséget (90).

A kötet legterjedelmesebb blokkja a *Ferences rend- és kolostortörténet* címet viseli, s a korai századoktól szinte napjainkig terjed. A 13–16. századi ferences házak vizsgálata során – a magyarországi középkori egyház- és művelődéstörténet szempontjából – megkerülhetetlen a somogyi középkori ferences kolostorok anyagának tanulmányozása (99). Magyar Kálmán *Ferences rendi, XIII–XVI. századi somogyi kolostorok a történeti és a régészeti kutatások alapján* című tanulmányában a címben említett területen lévő korai ferences kolostorok történeti és régészeti anyagának feltárását közli. A szerző körültekintő gondossággal mutatja be a kolostorokat, ami kutatástörténeti novum, hiszen eddig számszerűen nem tudtuk, hogy összesen hány kolostor volt Somogyban. A dolgozatból azt is megtudhatjuk, hogy a 13. századi kolostoralapításokra a mezővárostól távolabbi peremterületeket választották; az igali ferences kolostor helyét például – a pálosokra jellemző módon – az erdőben jelölték ki. Tanulmánya végén a szerző képekkel illusztrálja a konventuálisok és az obszervánsok középkori kolostorainak elhelyezkedését Magyarországon, illetve a dolgozatban bemutatott kolostorok és templomok régészeti alaprajzait, térképeit, fényképeit közli. Neumann Tibor *A soproni ferences kolostor a középkor végén* című tanulmányából a kolostor Mohács előtti számadásait, jövedelmeit, kiadásait ismerhetjük meg. A számadáskönyvek elemzésénél érdekes momentum, hogy a kolostor kiadásai között mennyiségileg elenyésző az oklevél átírása, liturgi-

kus célra szánt könyvadatot pedig egyáltalán nem találunk.

E tematikus blokk egyik legkiemelkedőbb dolgozatának Kertész Balázs *A magyarországi obszerváns ferencesek krónikájának szerzőségéhez* című tanulmányát tartom. Gondos, körültekintő filológiai munkával bizonyítja Laskai Osvát szerzőségét. A rendtörténettel párhuzamosan, világosan tárgyalja a krónika tartalmi, időbeli egységeit és az obszerváns szerzetesnek a vikária életében betöltött előkelő helyét. A témában már elért kutatási eredményeket is rendszerezve áttekinti az Osvát-opust és az általa kimutatható magyarországi historiográfiai művek közül felhasznált krónikákat és gesztákat. Őze Sándor *Török veszély és ferences apokaliptika a kora újkori Magyarországon* című tanulmányában a ferencesek szerepét elemzi az apokaliptikus történet szemlélet formálódásában. Ismerteti Joachim de Fiore apát jövendöléseinek modelljét és annak hatását, lévén hogy e minta nagyban meghatározta a ferences történet szemlélet későbbi fejlődését (198). Különböző aspektusokból világítja meg a ferences rend szerepét a török hódoltság ideje alatt. Kitér a korábban Bálint Sándor által elemzett „Napbaöltözött Asszony” ábrázolására és a török hódoltság viszonyára is. Megállapítása szerint az „apokaliptikus félholdat a török pogányság szimbólumának is érzik, amelyen azonban a Mária jelképezte kereszténység diadalt fog aratni” (210). Horváth József a végrendeleti hagyományokat ismerteti *Adalékok a győri ferencesek XVIII. századi működéséhez* című tanulmányában. A dolgozat példákön keresztül mutatja be a ferences rend népszerűségét a hagyományozottak között. Ezzel a szerző még inkább megerősíthette egy korábbi megállapítását:

„A szegények e korszakban általánosnak mondható támogatása mellett nagy szerepe lehetett annak is, hogy a Magyar Ispita kápolnájában a győri ferences rendház 1786. évi feloszlatásáig a ferencesek miséztek” (322). Gyulai Éva *A minoriták látványosságai a XVIII. századi Miskolcon* című munkájában hiánypótló adatokat közöl, hiszen sokáig mellőzött kutatási szempont volt a városi társadalom és a minoriták kapcsolata. „A minoriták megjelenése Miskolc várostörténetét tekintve valódi nóvumnak számított, ugyanis nem működtek szerzetesek a középkori mezővárosban.” (326.) A minoriták ünnepi processiói és flagelláns bűnbánati körmenetei, az áhítatgyakorlat nem szokványos reprezentációi újdonságnak számítottak a lakosság körében. A barokk katolikus vallásosságra jellemző devóció a köztereket is elfoglalta (346), s látványossága mellett a rekatalizáció egyik hatásos eszközének is bizonyult.

A kötet harmadik egysége, a *Zene- és liturgiátörténeti tanulmányok* fejezet bővült a 2005-ös tanulmánykötet hasonló tanulmánycsoportjához képest. Erre Liszt Ferenc születésének 200. évfordulója is okot adott. Kercza Asztrik OFM *Assisi-béli Szent Ferenc alakja a liturgiában* című tanulmányában Szent Ferenc személyének legfontosabb vonásait járja körbe a liturgiában. Gondosan válogatott szöveggözzelésekkel mutatja be a rend alapítójának jelentős helyét az imádságos korpuszokban. Kovács Andrea dolgozatában az 1980-ban előkerült csíksomlyói *Cantionale* részletes elemzését olvashatjuk. A Muckenhaupt Erzsébet tudományos eredményeire helyesen támaszkodó tanulmány egyik érdekes megfigyelése, hogy a kódex scriptora egyetlen tételben sem emlékezik meg a dinasztikus magyar szentekről:

„Az újabb kor szentjeit kizárólag Szent Ferenc képviseli” (548). Tanulmánya végén a szerző kottapéldákat ad, és a *Cantionale* felépítését is közli.

Bő évtizede annak, hogy Hubert Ildikó Szentes Mózes teológiai kéziratában magyar nyelvű énekeket talált. Kővári Réka *Népekek Szentes Mózes kéziratában (1751–1752)* című tanulmányában e népekeket pontosítja, rendszerezi. Szentes Mózes nevével az ún. *Deák–Szentes-kéziratban* is találkozunk (592), ennek „szöveges függelékében olvashatjuk a *Szentes-kéziratban* lévő énekeket” (593). A kutató két kottás népekekről ejt szót, s betűhíven átírt részeket közöl Szentes Mózes kéziratából.

A ferences rendhez confráterként kötődő Liszt Ferencre a ferences lelkiség mindig is hatással volt. Kovács Imre tanulmányában *Liszt: Canticum del Sol di San Francesco d’Assisi* (602) kantátáját veszi górcső alá recepció- és kultusz történeti szempontból. Különböző aspektusból vizsgálja meg Liszt Szent Ferenc-recepciójának rekonstrukcióját. Dolgozatában a zeneszerző és a korabeli irodalom kapcsolatáról is olvashatunk. Eckhardt Mária szintén *Liszt és a ferencesek* viszonyával foglalkozik. A zeneszerző neveltetése, olvasmányélményei, levelezései, könyvtára, hagyatéka mind azt bizonyítják, hogy milyen komolyan vette „a lelki testvériségét Assisi Szent Ferenc rendjével” (629).

A következő nagy egység címe a *Ferencesek és a megélt vallásosság*. Ebben a fejezetben is számos színvonalas írást találunk, melyek többségükben a szakrális néprajz tárgykörébe tartoznak. S. Lackovits Emőke *Ferences szentek XVIII. századi oltalomleveleken* című dolgozatában alaposan megvizsgálja a fennmaradt oltalomlevelek (breverlék) kialakulását, felépítését, képi ábrázolását, a népi vallá-

sosságban betöltött funkcióját. Az emléksanyagok közötti kapcsolatokat is feltárja. Munkájából kiderül, hogy az oltalomleveleken legnagyobb számban ferences szentek szerepelnek (Assisi Szent Ferenc, Kapisztrán Szent János, Pádúai Szent Antal, Sienai Szent Bernardin, Solanói Szent Ferenc). Ez összefüggésbe hozható a ferencesek népszerűségével a falusi közösségekben, a közbenjáró szerepükben való feltétlen bizalmat, tiszteletet jelenti (687). Horváth Sándor tanulmányában *María Ágreda* 17. századi spanyol Ferenc-rendi szerzetesnő írásának izgalmas recepciótörténetét mutatja be. Az *Isten misztikus városa* című mű többször került a katolikus egyházban indexre, Róma hivatalos állásfoglalása a mai napig nem kristályosodott ki, bár tilalmait feloldotta. A Szűz Mária életét bemutató, misztikus monográfiát számos nyelvre lefordították. Magyarországi recepciója mindeddig ismeretlen volt, holott a ferencesek budai könyvtárából még egy horvát kivonat is előkerült, melyet Antun Bačić fordított. Horváth tanulmányában e könyvet ismerteti, mely a hazai kutatások látószögéből eddig kimaradt. Érdemes lenne a szövegek közötti viszony elemzése mellett a könyvek forrásait is a feltárni. Véleményem szerint ez újabb kutatási utakat nyithat meg a külföldi misztikusok hazai recepciótörténetének vizsgálatához.

E fejezet további tanulmányai a ferencesek búcsújárásokban, zarándoklatokban betöltött szerepét tárgyalják. Barna Gábor dolgozata a gyöngyösi Fájdalmas Anya szeptemberi búcsújának egyedi formájáról számol be. A zarándokünnep összekapcsolódott a hordozható körmeneti szobrok országos találkozásával. A hallgatói munkájára is támaszkodó szerző elemzi az ünnep indítékait, hátterét,

megjelenítését, s mindazt, „ami a látvány mögött van” (707). Vass Erika *Búcsújárás ferences kegyhelyekre a történelmi Magyarországon* című munkájában a búcsújárás passióhoz hasonló vonásait emeli ki. „Ez olyan elemekben nyilvánul meg, mint a gyalogos vezeklés, a keresztút elvégzése, a feszület megérintése és megcsókolása, a virrasztás vállalása és a bűnbocsánat keresése.” (728.)

Az ötödik tematikus egységben (*Ferencesek a képzőművészet szolgálatában*) szereplő tizenkét írásból három a restaurálással is foglalkozik. Tüskés Anna francia nyelvű dolgozata (amelyet – szemben a német nyelvű szövegekkel – nem fordítottak magyarra) Toulouse-i Szent Lajos ikonográfiai útját követi végig; eredetileg előadasként hangzott el 2010-ben Tours-ban. Wehli Tünde dolgozatában az Assisi-beli ferences konvent könyvtárában őrzött, magyarországi származású kódex, egy missale festett iniciáléinak motivikus összefüggéseit, stíluspárhuzamait tekinti át. Az itt bemutatott kutatási eredmények – az Árpád-kori könyvfestészet iniciáléinak vizsgálata – közelebb vihetnek minket a korszak könyvfestészeti képének teljesebb rekonstrukciójához, kodikológiai feltáráshoz is. A ferences spiritualitás ikonográfiára tett hatást vizsgálja Szabó Tekla *A ferences lelkiség szerepe Erdély XIV. század első harmadában* című dolgozatában. Az itt említett erdélyi freskók egyik érdekessége, hogy olyan településeken állnak, amelyekről a ferences kolostorok viszonylag nagy távolságra estek. Ez összefüggésbe hozható a ferences rend korai elterjedésével, illetve IV. Béla testvére, Szent Erzsébet alakjának népszerűségével, kultuszával is. A legnépszerűbb falképzőművészeti alkotások, melyek a koldulórend lelkiségét reprezentálják, elsősorban Szűz Mária életét (Mária

koronázása, mennybevétele, gyermeksége, Köpenyeges Mária), az utolsó ítéletet és a Passiót mutatják be. A szerző a gelencei és őraljboldogfalvai freskókat párhuzamba állítja a korabeli ábrázolásokkal, s kitér a legfontosabb és legújabb nemzetközi művészettörténeti kutatások eredményeire is.

Gyertyános Éva tanulmánya Szent Erzsébet Assisiben fellelhető tárgyi emlékeit veszi számba. A 13. század derekától már a ferences szentek között tartják számon Árpád-házi Szent Erzsébetet. A hagiográfia és az ikonográfia a ferences harmadrend tagjaként tekint rá. IX. Gergely az Assisi melletti Perugiában iktatta a szentek sorába (823). Ábrázolásainak feltérképezése során megkerülhetetlen e helyszíneken lévő anyagok rendszerezése. Igen öröndetes, hogy olyan emlékekről is beszámol a szerző, melyekkel idáig alig vagy egyáltalán nem foglalkozott a kutatás.

Esztergom a rendi káptalanjai és kimagasló szerzetesei (Temesvári Pelbárt, Tomori Pál) révén a török uralom kezdetéig a ferences rend egyik központja volt. A 140 esztendőnyi oszmán fennhatóság alatt az esztergomi ferencesek bazilikája romhalmazzá vált. Prokopp Mária a 18. század elején újjáépített templom századi ikonográfiai programját mutatja be. A ferences Szent Anna-templom építéstörténeti áttekintése után rekonstruálja a templom 1717–1754 és 1754–1827 közötti oltárainak ábrázolását a protocollum feljegyzései segítségével, valamint a neves építész és festőművész, Lucas de Schram 1750-es terve alapján.

A kötet hatodik nagy egysége a *Lelkiség és irodalom: énekek, iskoladrámák és prédikációk*. K. Csízy Katalin tanulmánya Szent Ferenc *Cantico di Frate Sole* alkotását egy késő antik szerző, Iulianus Apostata Hélioszhoz szóló *Naphimnuszával* ha-

sonlítja össze. Elemzésében sorra veszi a művek keletkezéstörténetét, felépítését és közös motívumait (Nap-szimbolika, pantheista szemlélet). A művek rokonításának alapja az, hogy „a ferences lelkeségtől nem állt távol az antik előzményekre visszatekintő *sympatheia*-felfogás” (924). Maczák Ibolya új szempontokkal gazdagította a minoriták nyírbátori templomában lévő Krucsay-oltár művelődéstörténeti hátterének vizsgálatát. A Kelemen Didák minorita szerzetes útmutatása alapján készült oltáron a passió részletes ábrázolását láthatjuk. Macczák Ibolya az ikonográfiai program kulcsát Didák *Búzafejek* című prédikációs kötetében találja meg. Itt szerepel az a nagypénteki prédikáció, amely Krisztus szenvedéstörténetét részletezi; a dolgozat kitér az oltár állításának izgalmas körülményeire, a Krucsay-perre is.

A 2005-ös ferences tanulmánykötet-höz képest jelen gyűjteményben kevés a klarisszák szerepét vizsgáló írás, ezért is fontos Hubert Ildikó tanulmánya, amely Virágh Aloysia, egy nagyszombati klarissza apáca ünnepélyes fogadalmötételére készített, elmélkedésre és imádkozásra serkentő, hiterősítő kötetét mutatja be, hivatkozva a tanulmányozott kötet szerzőjére, Gyalog[i] Jánosra vonatkozó korábbi kutatásokat (Knapp Éva, Gábor Csilla, Tüskés Gábor). Az iskoladrámákkal foglalkozó értekezések között szerepel Medgyesy S. Norbert *Úrnapi játék Csíksomlyón, a XVIII. században* című írása. Az úrnapi processziók megjelenítésének áttekintése után közli a *Pro Festo Corporis Christi* című úrnapi játékot, melynek kézírata ugyanabban a drámakötetben található, amelyben az 1727-es passiójáték függelékeként olvasható eucharisztia-diskurzus. A színdarab alapszövegének részletes filológiai elemzése után ismerteti a korabeli jezsuiták és

piaristák eucharisztia-játékait is. Írásának egyik fő érdeme, hogy éppígy feltárja a 18. századi úrnapi játékok hasonlóságait és összefüggéseit.

A kötet hetedik egységében könyvészet-i vonatkozású. Muckenhaupt Erzsébet mintaadó precizitással dolgozta fel a csíksomlyói ferences könyvtár ősnymtatvány-gyűjteményét. Írásában beszámol a páratlan értékű és viszontagságos múltú bibliotéka kutatásának új eredményeiről, kihívásairól, feladatairól. Az ősnymtatványok vizsgálata során megállapítja, hogy az állomány létrehozásának fő célja a ferencesek missziós tevékenységének és lelkipásztori szolgálatának segítése volt, ugyanis a „120 ősnymtatvány mind latin nyelvű munka és a középkori európai gondolkodás világának, kultúrájának a terméke. A művek a középkori egyházi kultúra csaknem minden ágát képviselik” (1151). A szerző a dolgozatban említett könyvekről készült fotókat is közzéteszi.

A záró, nyolcadik egységben a konferenciához kapcsolódó kulturális és lelkiségi programok leírását olvashatjuk.

A precízen szerkesztett, színvonalas kivitelezésű kiadvány használatát segíti a több mint ötven lapnyi személy- és helynévmutató. Egyedül talán a szerzőkre vonatkozó rövid biográfiák közlését hiányolhatjuk. A kötet meggyőzően bizonyítja, hogy az első ferences témájú konferencia és az abból készült tanulmánygyűjtemény óta eltelt években is komoly kutatások folytak a rend teológia- és lelkiségtörténeti, régészeti és társadalomtörténeti, művelődés-, irodalom- és művészettörténeti sajátosságairól. Indokolt tehát, hogy a ferences rend európai és magyarországi szerepének, hivatásának feltárása mind nemzetközi, mind hazai vonatkozásban a továbbiakban is számos szakterület érdeklődési centrumában kapjon helyet, s egyre többen végezzenek olyan, eddig kevésbé preferált kutatásokat, amelyek a ferencesek más szerzetesrendekkel való viszonyának sokrétű, interdiszciplináris megközelítésű feltárását tűzik ki célul.

Szankó Eszter
egyetemi hallgató, DE

Radikale Reformation

Die Unitarier in Siebenbürgen

Herausgeben von Ulrich A. Wien, Juliane Brandt und András F. Balogh,
Köln, Böhlau Verlag 2013, 397 l.

Az 1960-as évektől megerősödő magyarországi antitrinitarizmus-kutatás forráskiadványok sokaságában, nemzetközi kutatásokba való sokirányú bekapcsolódásban, tanulmánykötetekben mutatkozott meg. Dán Róbert és Pirnát Antal úttörő munkái máig alapját adják a további munkának, a nyomukba lépő Balázs Mi-

hálnak pedig meghatározó szerepe van abban, hogy a magyar kutatás eredményei (főként a *Bibliotheca Dissidentium* kötetei révén) immár a nemzetközi tudományosság számára is elérhetőek. A most ismertető tanulmánykötet e trendbe illeszkedik, az Erdélyi Tanulmányok Egyesülete, a müncheni Ludwig-Maximilian Egye-

temen működő Délkelet-Európai Német Kultúra és Történelem Intézet (Institut für Deutsche Kultur und Gesichte Süd-osteuropas), valamint a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem Német Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszéke együttműködésének eredményeként jelent meg.

A kötet, amely tizenhét tanulmányt foglal magában, három nagy egységből épül fel. Az első rész fókuszában az erdélyi unitarizmus kezdeti fázisához köthető személyek és fejlődési folyamatok állnak. A második tartalmi egység az unitárius teológia néhány tanítását bontja ki. A záró tanulmányok az unitarizmus későbbi irodalmi recepciójával és néhány aktuális problémájával foglalkoznak.

Az előszót Balázs Mihály és Keserű Gizella tanulmánya követi: *Der siebenbürgische Unitarismus*. A szerzők áttekintik az erdélyi antitrinitarizmus kutatástörténetét, s összehasonlítják azt az unitarizmus lengyelországi kutatástörténetével. Megállapítják, hogy a lengyel kutatások hamarabb kezdődtek el, illetve dinamikusabban folytak, mint az itthoniak. Ennek hátterében bizonyos patrióta szellemiség állt, mivel a lengyel tudóstársadalom (főként az elnyomás korszakaiban) saját szellemi előképét, szabadságvágyának jelét látta a Sozzinik tanításaiban. A modern unitarizmus-kutatás kezdete Erdélyben a Keresztény Magvető című folyóirat 1861-es elindításához kapcsolható. Itt jelentek meg először unitárius egyháztörténeti források. A két világháború közötti időszakban megtört a munka folyamatosága. Az 1960–70-es évek hozták meg az újabb fellendülést. Főként Pirnát Antal, Keserű Bálint, Klaniczay Tibor, Dán Róbert és Varjas Béla kutatói teljesítményének köszönhetően sok unitárius művet vettek fel régi magyar irodalmi forrásokat tartalmazó kötetekbe (RMKT XVII. század, 4–5; RMPE 5 stb.). Az 1980-as évek-

ben immár maguk a tanulmány szerzői is bekapcsolódtak a kutatásba. A tudománytörténeti szempont hangsúlyozása mellett a tanulmány arra keresi a választ, hogy az erdélyi unitarizmus gondolkodói mechanikusan követték-e külföldi mintaképeiket, vagy szintetizálták azok gondolatvilágát. A szerzők álláspontja szerint Dávid Ferenc teológiája Servet, valamint Lelio és Fausto Sozzini tanításai egyéni szintézisének tekinthető.

Cora Dietl tanulmánya (*Eine Diskussion der Trinität in der Komödie: Johann Stammers Dyalogus de diversarum gentium sectis et mundi religionibus*) Johann Stammler kissingeni lelkésznek a Szentháromságról folytatott dramatikus vitát tartalmazó művét mutatja be. A szöveget 1508-ban Augsburgban nyomtatták ki első ízben. Johann Stammler humanizmus speciális, ugyanis nem akart szakítani az egyházi és a középkori irodalmi hagyományokkal, hanem a középkori és a humanista elemek sajátos módon lépnek kapcsolatba egymással gondolkodásában. E sajátos humanizmus forrása Stammler barátjának, Jacob Lochernek a gondolatvilága. Locher számára a teológia és a humanista költészet szoros kapcsolatban áll. E két műveltségi szféra összefüggése főként a *Dichtertheologe* fogalmában ragadható meg, aki a Szentháromságról szóló tanítást nem a ráció, hanem a költészet eszközeivel írja le. Stammler dialógusának középpontjában egy fogságból hazaszökött ifjú áll, aki rabsága alatt elveszítette hitét, édesapja azonban szeretné megtéríteni. A mű szereplői közti párbeszéd csakhamar disputációvá alakul. Ennek csúcspontján kerül meghatározásra a Szentháromság-tan, amelynek magyarázatához a mű szereplői a humanista költészetet hívják segítségül. A befejezésben

viszont tárgyilagos prózában, a skolasztikus *questio* szerkezetét mintázva cáfolják a különféle szekták tévedéseit.

Meglehető, de mindeneddig nem állt a kutatás rendelkezésére életrajzi portré Dávid Ferencről. Balázs Mihály ezt pótolja *Franz Davidis: Ein biografischer Abriss* című tanulmányával, amely korábbi kutatások eredményeit összegzi, és számos új forrással gazdagítja azokat. Dávid élete során több felekezettel is kapcsolatba került, amíg neve össze nem forrott az unitarizmus radikális szárnyát képező nonadorantizmussal. Balázs rámutat, hogy Dávid még nem protestánsként, hanem mérsékelt reformerként érkezett Wittenbergbe. Az életrajz a források hiánya miatt csak hiányosan adható, de Balázs meggyőző feltételezésekkel szolgál a Dávid Ferenc gondolkodásában bekövetkező változások okairól. E változások eredményeképpen Dávid Ferenc – Miguel Servet, valamint Lelio és Fausto Sozzini tanításai alapján – önálló teológiai szintézist hozott létre. Ez új szemléletű értékelése az életműnek, amelyet a szakirodalom korábban hajlamos volt az említett antitrinitárius tanítások pusztá propagandájának tekinteni.

Martin Rothkegel *Iacobus Palaeologus und die Reformation: Antireformatorische Polemik in der verlorenen Schrift Pro Serveto contra Calvinum* című tanulmánya bemutatja, miképpen jutott el Palaeologus a radikális unitarizmusig. A szerző a dolgozat elején jelzi, hogy Palaeologus más korabeli unitárius teológusokkal ellentétben, nem a protestantizmus felől indult radikális tézisei irányába. Teológiájának forrása Levante kisebbségi katolicizmusában keresendő. A tanulmány első szakasza a kutatás által eddig figyelmen kívül hagyott forrásokat felhasználva felvázolja Palaeologus életraj-

zát. Művei számbavételekor megállapítja, hogy 1570 előtt született írásai ugyan elvesztek, de fennmaradtak olyan adatok, melyekből két korábbi munkájára is lehet következtetni. Az egyik a kerubok anygali mivoltát vonja kétségbe, a másik pedig a muszlimok megtérítésének gondolatát fejt ki. A tanulmány második egysége a *De tribus gentibus* (1572) című mű alapján megállapítja, hogy Palaeologus gondolatvilágában a keresztény és a muszlim vallás között nincs feloldhatatlan ellentét. Erre utal a *turci Christiani* fogalom, mellyel a reformátor a muszlimokat jelöli. Ezután az 1575-ben keletkezett *Pro Serveto contra Calvinum* című műből készült kivonat keletkezéstörténetének bemutatása és tartalmi ismertetése következik. Az irat valójában egy szakvélemény, amelyet Palaeologus letartóztatása után II. Rudolf császár készítettett magának Lambert Gruter és Johann Caspar bécsi és bécsújhelyi püspökökkel Palaeologus írásáról. Rothkegel szerint maga a mű egy Servet melletti, irodalmi értéket sem nélkülöző védőbeszéd lehetett. A tanulmány függelékében a *Pro Serveto contra Calvinum*ról készített kivonat teljes szövege olvasható.

Kruppa Tamás a Báthoryak valláspolitikáját tekinti át *Die Religionspolitik der Báthorys in den 1580er Jahren: Ein Versuch zur Verhinderung der protestantischen Religionspraxis* címmel. A tanulmány rávilágít a fejedelemnek a katolikus restauráció jegyében alkalmazott politikai eszközeire. A szerző felhívja figyelmünket olyan jelenségekre, amelyek látszólag ellenkeznek a Báthory által folytatott, katolikus restaurációt segítő egyházpolitikával. Ezek háttérben az erdélyi állam felekezeten átívelő biztonságpolitikai szempontjai állnak. Az erdélyi uralkodó nem engedhette meg az

unitarizmus Dávid Ferenc által képviselt radikális ágának, a nonadorantizmusnak az érvényre jutását, hiszen az a vallási súlypont eltolódását jelentette volna. Kruppa szerint Báthory ezzel a lépéssel a fejedelemség pozícióját a Habsburgokkal és az Oszmán Birodalommal szemben határozta meg. Ez fontos volt, hiszen Erdélyt többször érte a törökösség vádja. Az „eltörökösödés” elvi veszélyének meglétét Márkházy Pál példáján keresztül szemlélteti a tanulmány, s a korábbi unitárius egyháztörténet-íráshoz képest újszerű értékelést ad Biandrata György szerepéről Dávid Ferenc perében. Utolsó része Báthory István és Báthory Kristóf politikájának protestáns recepcióját vizsgálja (Istvánt túlnyomórészt harci erényei alapján jellemezte, míg Kristófit a béke uralkodójaként jelenítette a hagyomány).

Keserű Gizella a kolozsvári szász unitárius gyülekezet több mint százötven éves történetéről ad áttekintést (*Klausenburger sächsische Unitarier im 16./17. Jahrhundert. Ein Entwurf*). Megállapítja, hogy az eddigi kutatás nem választotta el egymástól a magyar és a szász unitárius közösség történetét, így a rájuk vonatkozó források is erősen átfedik egymást. A legfontosabb forrás természetesen Kénosi-Tözsér János és Uzoni Fosztó István *Unitario-Ecclesiastica historia Transylvanica* című kétkötetes egyháztörténete, amely a közelmúltban magyar fordításban is megjelent (*Az Erdélyi Unitárius Egyház története I*, ford. MÁRKUS Albert, Bp., Balassi, 2005; *Az Erdélyi Unitárius Egyház története II*, ford. MÁRKUS Albert, Bp., Balassi, 2009). A korábbi magyar nyelvű szakirodalom értékelése során a szerző felhívja az olvasó figyelmét az adott munka elfogultságaira (például: JAKAB Elek, *Kolozsvár története*, I–III, 1870–1888). Alapos ismertetést kapunk

azokról a tényezőkről, amelyek következtében Kolozsvárott az unitarizmus gyökeret tudott verni. Legmarkánsabb közülük a városnak a szász *Universitástól* való függetlenedése és a két *natio* közötti különböző hatalmi konfliktusok. Fontos megállapítás, hogy az 1590-es évekig az unitarizmus irányzatai azonos mértékben voltak jelen, később azonban a szászok inkább a mérsékelt ághoz csatlakoztak. Újdonsága még a tanulmánynak Valentin Radecke egyházszervező munkásságának bemutatása a *Disciplina ecclesiastica* (Kolozsvár, 1626) című művének elemzése alapján.

Kolozsvár 17. századi többnyelvűségével foglalkozik Szegedi Edit *Die Bedeutung des Ungarischen und Sächsischen im Klausenburg des 16. und 17. Jahrhunderts* című tanulmánya. A dolgozat a 17. század elején tapasztalható kétnyelvűség alapjait írja le. Kiinduló forrása Valentin Radecius (Radecke) Kolozsvár plébánosává való megválasztásának 1622-es, a kutatás által eddig figyelmen kívül hagyott jegyzőkönyve. Ezen kívül számos más forrást is tekintetbe vesz, melyek jól tükrözik az akkori nyelvi viszonyokat. A hétköznapi élet nyelve a magyar volt, a városi jegyzőkönyveket magyar nyelven vezették 1570-től kezdődően, s naplóikat még a német polgárok is magyarul írták. A német megmaradt a hit nyelvének: a városi templomban a prédikációk szász nyelven hangzottak el; unitárius énekeskönyveket, katekizmusokat főként német nyelven ismerünk ebből a korból. A többnyelvűség biztosította a politikai-társadalmi egyensúlyt Kolozsváron a szászok és a magyarság között. A város annak ellenére sem vált egynyelvűvé, hogy a szászok nagy része is magyarul nyilvánult meg a hétköznapiakban. Jó példa erre Dávid Ferenc személye, aki írásait magyar és latin

nyelven fogalmazta meg, de magát a százsz közösség tagjának tekintette.

A kötet második részének első tanulmányát Krista Zach jegyzi, *Ein ignorerter unitarischer Kinderkatechismus von 1620 aus Klausenburg* címmel, a már többször említett Radeckének tulajdonított, 1620-ban kinyomtatott katekizmust állítva a középpontba. A református egyháztörténet-írás érthető módon saját történetére összpontosított, s ezért a kutatás az eddigiekben figyelmen kívül hagyott sok, más felekezethez tartozó, nem magyar nyelvű, de fontos forrást, amelyek nélkül Kolozsvár felekezeti helyzetének kialakulása nem érthető meg teljes mélységében. Még nem került sor a Radeckének tulajdonított katekizmus alapos filológiai és tartalmi bemutatására sem; ezt a munkát végzi most el a tanulmány szerzője. Megállapítja, hogy a katekizmus címe Luther *Kis katekizmus*ára utal, amelyet unitárius körökben is elismertek. A *Kis katekizmus* anyaga (Credo, Tízparancsolat, Miatyánk) megtalálható Radecke munkájában is. A kolozsvári káté szövege mérsékelt unitárius felfogást sugall, egyszersmind izgalmas problémákat vet fel; kérdés például, hogy miért hiányzik mindkét ránk maradt példányból a negyedik, ötödik és hatodik parancsolat. A szerzőség kérdése sem tisztázott: sem az előszó, sem a címlap nem említi Radecke nevét. Bár a szakirodalom őt tekinti szerzőnek, ennek filológiai bizonyítása még nem történt meg.

Simon József tanulmánya (*Aristotelismus, Nominalismus und Trinitätskritik: Die philosophische Grundzüge der Explicationes locorum Veteris et Novi Testamenti von György Enyedi*) Enyedi György unitárius püspök egezetikai, filozófiai gyakorlatának előfeltevéseit vizsgálja és helyezi el a

korszak hermeneutikai gondolkodásának történetében.

Kovács Sándor az unitárius úrvacsoratan 16–17. századi értelmezéseit dolgozta fel: *Das Abendmahl in der unitarischen Liturgie des 16. und 17. Jahrhunderts*. Két eddig kiadatlan, kéziratoss forrást is csatol tanulmányához. Dálnoki Nagy Mihály traktátusa (Kolozsvár, 1650 körül) a nonadorantista úrvacsora-magyarázathoz áll közel. Ennek értelmében az úrvacsora és a keresztség csupán külső jelek, amelyek megtartása adiaphoron. A második forrás Szent-Iványi Márkus Dániel (Kolozsvár 1672) szövege. Kovács megállapítja, hogy Márkus szakít a nonadorantista hagyománnyal: számára az úrvacsora áldozati jellegű, s Jézus segítségül hívását és imáadását vallja.

Gellérd Imre az úrvacsoratan mai unitárius értelmezését mutatja be *Die unitarische Abendmahl-Liturgie* címmel. A szertartás során Jézus személyiségének egészére emlékezik a hívő és ez által hite növekszik. Ez önmegváltoztatásra készíteti, s az Istennel és a jelenlévőkkel való közösséget is megvalósítja. A tanulmány nagy figyelmet fordít a lelkésznek az úrvacsora alatt betöltött szerepére. A híveknek tartott bibliaórák, áhítatok, a lelki felkészülést segítik elő. Az úrvacsora-szertartás központi elve a Jézus személyiségének egészére való emlékezés. Fontos, hogy az úrvacsora vétele a hívőt emlékezésre ösztönözze, s kifejezze az Istennel és a közösség többi tagjával létesített szeretetkapcsolat kiteljesedését.

Gyémánt László tanulmánya (*Der Sabatarismus in Siebenbürgen*) az erdélyi szombatosok történetét dolgozza fel a kezdetektől, a 16. század elejétől a második világháború alatt bekövetkezett teljes pusztulásig, kiemelve a közösség legfon-

tosabb teológusait és tanításaikat. A reformáció radikális irányzatának terjedésével együtt Európa-szerte kialakultak judaizáló közösségek, melyek az Ótestamentumot fogadták el egyedüli hitforrásként, elutasították Jézus isteni mivoltát és a Szentháromságot, elfogadták viszont, hogy Jézus a Messiás, aki újra el fog jönni, és megváltja azokat, akik az Ótestamentum szerint éltek életüket. A közösség tagjai a körülmetélésen kívül minden zsidó rituális és étkezési szokáshoz tartották magukat. Gyémánt a szombatos gondolatok erdélyi megjelenését Eössi István székelykeresztúri nemes munkásságához köti. A mozgalom első nagy tekintélyű alakjával, Péchi Simonnal pedig részletesebben foglalkozik, a rá vonatkozó szakirodalomról alapos összefoglalást kapunk. Ezután következik a szombatosok üldöztetésének bemutatása az 1600-as évek közepétől (Péchi Simon halála) egészen a Habsburg-uralomig. Ekkor lehetőségük nyílt áttérni a zsidó hitre, és izraelita közösséget hozhattak létre. Ennek tagjait azonban 1944-ben deportálták.

Bíró Gyöngyi *Die Forschung zur Geschichte der unitarischen Lesestoffe im Siebenbürgen des 16. bis 18. Jahrhunderts: Quellen und Möglichkeiten der Rekonstruktion* című tanulmánya az erdélyi unitáriusokra irányuló olvasmánytörténeti kutatásokkal foglalkozik. Forrásanyagát az egykori unitárius kollégium könyvtárának anyaga alkotja, amelynek kutatói először a jegyzék- és katalógusszerű forrásokat tekintették át. Ennek eredményeképpen harminchat könyvjegyzéket regisztráltak, ezekről a Könyvtártörténeti Füzetek adtak tudósítást. A könyvek kézbevitelével sor került a possesszori bejegyzések vizsgálatára, amelynek alapján száznegyven történeti magánkönyvtárat

lehetett rekonstruálni. A kutatás további lépése a Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium könyvtárának feltárása lesz.

Az altdorfi egyetem és a kolozsvári unitáriusok között kialakult kapcsolatról számol be Balázs Mihály *Altdorf und die siebenbürgischen Unitarier* című írása. A 17. század elején (1608) Altdorfban megjelent egy kolozsvári unitárius fiatalokból álló csoport, amelynek tagjai tanulás és delegációs feladatok ellátása végett érkeztek ide. Balázs e közösség jelenlétét a tizenöt éves háborút követő, az unitáriusokat sújtó eseményekkel magyarázza. Az Altdorfba látogató unitáriusok közül legrészletesebben Varsolci János tevékenységével és teológiai gondolkodásával foglalkozik. Erre vonatkozóan új forrásokat vonultat fel. Bizonyítja, hogy az altdorfi unitárius közösség alapvetően szociniánus tanokat vallott, gondolkodásukban azonban felbukkantak ennél radikálisabb elemek is, amit Martin Seidel rövid itteni tartózkodása támaszt alá. Martin Seidel személye azért érdekes, mert *Origo et fundamenta religionis christianae* (1570) című írását a szakirodalom az egyik legradikálisabb unitárius műként értékeli. Seidel írása Balázs Mihály érvelése szerint Péchi Simon kérésére került Erdélybe.

Az unitarizmus recepciótörténetével foglalkozik Dukkon Ágnes tanulmánya (*Die Erbschaft des Späthumanismus: Der gelehrte Kalenderverfasser David Frölich*), amelyben főként azt vizsgálja, hogyan jelent meg az unitarizmus a konfesszionális viták körén kívül más vallású értelmiségiek gondolkodásában. Jó példa erre David Frölich személye, akiről Dukkon teljes szellemi arcképet rajzol. Az unitárius egyház szempontjából Frölichnek *Medulla Geographiae* című, 1639-ben Bártfán napvilágot látott írása érdekes. Ebben Frölich

megjegyzéseket tesz Erdély konfesszionális viszonyairól és *photiniánus*nak nevezi az unitáriusokat. E fogalomhasználat azt bizonyítja, hogy a felső-magyarországi protestantizmus nem rendelkezett jól kidolgozott, más felekezetekre vonatkozó, egyezményes terminológiával.

A recepciótörténet-írás eddig Jókai Mór *Egy az Isten* című regényét az unitárius egyházat magasztaló műnek tekintette. Juliane Brandt *Der unitarier – edler Wilder, Bürger und Patriot: Betrachtungen zum Werk Mór Jókais* című tanulmánya szerint azonban a regényből kibontható unitarizmus-kép nem ennyire egysíkú: az alapvetően pozitívnak ábrázolt kép mögött egyes esetekben irónia húzódik meg. Brandt szerint ez mégsem változtatja meg alapvetően a mű jelentését, csupán módosítja azt.

A kötet záró tanulmányában az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának történetét dolgozza fel Molnár Lehel *Die Sammlungen des Zentralarchivs der Unitarischen Kirche Siebenbürgens* címmel. Az intézmény története a 18. század első feléig vezethető vissza. Létrejött az egyház adminisztratív és döntéshozó szervei átszervezésének köszönhető, a megnövekedett iratanyagot ugyanis el

kellett raktározni. A dokumentumokat eleinte a püspöki rezidencián, később az Unitárius Kollégium épületében, végül az Unitárius Gimnáziumban tárolták. A levéltár anyaga az első világháború ideje alatt, valamint a rendszerváltást után bővült jelentősen. Az első világháborút követően született meg a Magyarországi Unitárius Egyházi Múzeum terve. Ez azonban még ma sem valósult meg politikai okok miatt.

A tanulmánykötet számos új adattal gazdagítja az elmúlt évtizedek erdélyi unitarizmus-kutatását, de tematikailag is kibővíti azt: nem csupán a 16. századi fénykort állítja középpontjába, hanem kiterjeszti figyelmét a későbbi évszázadokra is. Az unitarizmusról való gondolkodás horizontját is jelentősen szélesíti, hiszen nemcsak a teológiai különlegességek vagy szűkebb egyháztörténeti problémák szempontjából tekint az anyagra, hanem kulturális antropológiai, általánosabb történeti és filozófiai kérdéseket és szempontokat is vizsgálnak és érvényesítenek az egyes tanulmányok.

Illner Balázs
doktorandusz, ME

A sors kísértései

Tanulmányok Kemény Zsigmond munkásságáról születésének 200. évfordulójára

Szerkesztette Szegedy-Maszák Mihály, a szerkesztő munkatársai Dobás Kata és Pintér Borbála, Budapest, Ráció, 2014, 419 l.

A sors különös fintora, hogy Kemény Zsigmond születésének kétszázadik évfordulójáról azokon a kutatókon kívül, akik amúgy is foglalkoznak az életmű-

vével, senki nem emlékezett meg. Az itt tárgyalt gyűjteményes kötetrel közel egy időben adta közre Filep Tamás Gusztáv a Kemény 1846 utáni publicisztikai írá-

saiból készült válogatást, amely a Rigó László által kiadott, 1837 és 1846 közötti korszakot felölelő válogatás folytatásának tekinthető. A közreadott szövegek négy „súlyponti” évből valók (1847, 1848 és 1860–61); vö. KEMÉNY Zsigmond, *Eszmék és jámbor óhajtasok: Válogatott publicisztikai írások*, s. a. r. FILEP Tamás Gusztáv, Kolozsvár, Kriterion, 2014. Az idei évre áthúzódva jelent meg *Emlékezet és irodalom* címmel a Studia Litteraria Keményszáma Bényei Péter, Gönczy Monika és S. Varga Pál gondozásában (2014/3–4), amely az azonos címmel 2014. június 12–13-án a Debreceni Egyetemen tartott tudományos és emlékkonferencia előadásainak szerkesztett változatát tartalmazza.

A tömegmédiák éppen arról a magyar gondolkodóról hallgattak következetesen, aki a 19. század derekán talán a legtöbbet tudott a társadalmi és politikai nyilvánosság működéséről, és aki éppen ezt a tudását állította a Pesti Napló élén a polgárosodás lehetőségét megteremtő deáki politika szolgálatába. Talán szokatlan módon, de emiatt is szükséges a kötet ismertetését Dobás Kata záró tanulmányának tanulságaival kezdeni. A fiatal kutató a Kemény-centenárium szövegeit elemzi. A Kisfaludy Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia ünnepségeire készült emlékbeszédek – Berzeviczy Albert, Beöthy Zsolt, Rákosi Jenő, Ferenczy Zoltán szövegei, s nem utolsósorban a közös kiindulópontot jelentő emlékbeszéd, amelyet Gyulai Pál 1879. május 25-én olvasott fel a Magyar Tudományos Akadémián – tipológiai vizsgálatánál talán még beszédesebb az a „seregszemle”, amely ezután következik. Papp Ferenc az Akadémia támogatásával kiadja a pusztakamarási családi levéltárban őrzött kéziratos hagyatéka addig ismeretlen szövegeit. A Hétfen

Kosztolányi tudósít a Kisfaludy Társaság ünnepségéről, s ennek kapcsán emlékezik meg Keményről. A Protestáns Szemlében Ravasz László szentel cikket az írónak, politikusnak és lapszerkesztőnek; a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság ünnepi antológiával tiszteleg; az Új Nemzedék című lap pedig két részben terjedelmes interjút közöl Szegedy-Maszák Hugóval, aki 1860-tól a Pesti Napló munkatársa, vagyis Kemény legendás szerkesztői korszakának első perctől szemtanúja, Kemény barátja volt.

Az elemzés az emlékbeszédek egyfajta kanonizációs nyelvi gesztusaként értelmezi azt a visszatérő retorikai eljárást, amely a kicsinyítés és a nagyítás egyidejűségével éri el hatását: a múltban született alkotás értékességét a jelen és a jövő perspektívájának szembeállításával érzékelteti. A múlt alkotása így olyan monumentumként jelenik meg a visszaemlékező jelen idejében, amely ellenáll a feltárulkozásnak, a jelen olvasója számára csak részlegesen hozzáférhető, s csupán a fejlődés távoli jövő ideje teremtheti meg azt a horizontot, amely a megértés eseményét lehetővé teszi – *majd*. A tavalyi bicentenárium aligha értelmezhető másképpen, mint az az elmúlt jövő, amelyet az 1914-es év visszaemlékezői saját jelenükkel állítottak szembe (és amelyet Ferenczy Zoltán „fedni sietőként” jellemzett). *A sors kísértései* arról győzi meg olvasóját, hogy Kemény műfajukat tekintve egymástól igen távol eső szövegei egyaránt párbeszédképesek a jelennel, sőt talán aktuálisabbak, mint valaha. Imre László nagy ívű, szubverzív tanulmányának felütése is ezt emeli ki: „Kemény Zsigmond műveinek újraolvasása újabban (is) váratlan jelentésgazdagodással jár, ami legnagyobb íróink közt is a legmaibbak

sorába emeli.” (95.) Ez még akkor is igaz, ha Kemény regényeit, különösen pedig esszéit ma sem olvassák többen, mint száz évvel ezelőtt. Az invenciózusan összeállított kötet egyfelől válogat a korábbi időszak szakirodalmi terméséből, másfelől – amint arra Szegedy-Maszák Mihály utal az előszóban – új, kifejezetten a kötet számára írt tanulmányokat is tartalmaz.

Az eredeti közlés adatait sajnos nem adják meg a szerkesztők, pedig ez nem lett volna haszontalan. Két tanulmány – Fehér M. István és Neumer Katalin írása – jelen formájában most olvasható először nyomtatásban; egy-egy lábjegyzet tisztázza a viszonyt a korábbi szövegelmé-nyekkel. Az újraközlések azért is üdvözlendők, mert az elmúlt évek tapasztalata azt mutatja, hogy az egyetemi képzésbe lényegesen nagyobb eséllyel kerülhetnek be tematikus, gyűjteményes kötetben szereplő írások, mint folyóiratcikkek. A közreadók ugyanakkor reagáltak arra a világhálónak köszönhető (és egyre gyakoribb) fejleményre is, hogy számos fontos szöveg már kéziratként, megjelenés előtt publikussá válik, vagyis kéziratként kerülnek „használatba”. Tematikus kereséssel viszont a hagyományos adatbázisokban nem (vagy nem könnyen) található meg. (Szajbély Mihály *Kemény és Jókai* című írása az MTA oldalán, a „Doktori előadások” menüpont alatt, Kucserka Zsófia és Pintér

Borbála itt közölt tanulmányai pedig doktori értekezésben, a PTE és az ELTE bölcsészettudományi karának adatbázisában voltak eddig, jobbára a szűkebb szakmai nyilvánosság számára elérhetők.)

A kötet nemcsak külsejében reprezentatív: szerzőgárdáját tekintve és tematikus értelemben, „szinoptikus” látásmódja okán is az. A válogatás első nyolc tanulmánya az értekező, politikus-publicista Kemény örökségét tárgyalja, tizenegy tanulmány a regényíró életművével foglalkozik. A hasonló szerkesztői döntések soha nem kockázatmentesek: a különféle műfajú és más-más diszciplínák érdeklődésére számot tartó tanulmányok egy kötetbe rendezése eredményezheti azt is, hogy a válogatás végül senkit nem szólít meg. A bicentenáriumi kötet esetében nem ez történt: a gyűjtemény egyik legnagyobb erénye éppen ennek a szinoptikus látásmódnak köszönhető, a tanulmányok egymásutánjában az életmű olyan belső, talán kevésbé szembeötlő összefüggéseire is rápillanthat az olvasó, amire egy klasszikus irodalom- vagy sajtótörténeti munka esetében aligha volna esélye. A Kemény értekezői és/vagy publicisztikai munkáival foglalkozó tanulmányok is többféle nézőpontból és módszertannal vizsgálják választott tárgyukat. A történettudomány, a filozófia, az eszmetörténet, a művelődéstörténet vagy az irodalomtu-

* A többi újraközölt írás első megjelenései: BENKŐ Samu, *Kemény Zsigmond műveltsége*, Utunk, 1975/50; GÁBORI KOVÁCS József, *Ellenzéki párttöredékek közlekedése a publicisztika útján 1845-ben = Doktoranduszok Fóruma Miskolc, 2010. november 10.*, szerk. FEKETÉNÉ PÁL Enikő, Miskolci Egyetem, [2011], 16–21; Thomas Ezekiel COOPER, *Zsigmond Kemény's Gyulai Pál: Novel as Subversion of Form*, Journal of Hungarian Studies, 5(2002), 16, 277–284; GÖNCZY Monika, *Az Özvegy és leánya elektronikus kiadásának egy lehetséges változatáról: Mi történik, ha egy kritikai kiadás igénye találkozik egy inter-/kontextuális olvasásmóddal és a digitalizációval?*, Studia Litteraria, 46(2008, „Mozgásban”), 78–95; Z. Kovács Zoltán, „Rögzött irány” és „háziélet”: *Kemény Zsigmond Férj és nő és Ködkepek a kedély láthatárán című regényei mint etikai narratívák*, It, 2014/2, 175–185; HITES Sándor, *Apokalipszis és történetiség: a végidők nyelve A rajongókban*, Filológiai Közölny, 2008/1–2, 98–115.

domány érdekeltségeit szem előtt tartó írások mindegyike igazolja azonban azt a tézist, amely nem csupán Benkő Samu írásának, hanem a kötet egészének egyik tételmondataként aktualizálható: „A történelemben uralkodó mozgástendenciák tanulmányozása győzte meg Keményt arról, hogy kora leglényegesebb kérdése a polgárosodás. Ez a nagy történelmi probléma s ezen belül az iparosodás, a termelés gépestése, a városiasodás, a gazdasági életpályák publicisztikájának gyakran visszatérő témái. Egyetlen kortársa sem tekintett ezekre a problémákra alaposabb politikai gazdaságtani iskolázottsággal, mint ő. Tudta, hogy a történelmi haladás ügye nem az eszmék, nem a filozófia birodalmában dől el, hanem a termelésben, az anyagi javak előállításában.” (14.)

Ezt támasztja alá Filep Tamás Gusztáv tanulmánya is, amikor az először Papp Ferenc által 1914-ben kiadott *Históriai tóredék* kapcsán rámutat: Kemény számára a soknemzetiségű Erdély problémái nem elsősorban az etnikai sokszínűségből és a kialakuló nemzettudat(ok) konfliktusából, hanem sokkal inkább a szociális és gazdasági feszültségek analizéséből kiindulva tűntek értelmezhetőnek. A Kemény politikai publicisztikáját vizsgáló írás behatóan elemzi azokat a szövegösszefüggéseket, amelyekben az először 1842 táján felbukkanó, s Kemény politikai írásait mindvégig domináló téma, a nemzeti kérdés a pálya egyes szakaszaiban megjelenik. Fehér M. István a *Forradalom után* és a *Még egy szó a forradalom után* kapcsán világít rá arra a kettősségre, amely Filep elemzését olvasva Kemény politikai publicisztikájára egészében kiterjeszhetőnek mutatkozik. Retorikai és gondolkodói módszerét (és teljesítményét) Fehér M. szerint az jellemzi, hogy nagyfokú

tudatossággal igyekszik elkerülni a rossz kérdésfelvetéseket, vagyis amennyiben komolyan vesszük, hogy „a filozófia a kérdésés művészete” (64), úgy Kemény még azokban a szövegeiben sem mond le a filozófiai igényről, amelyeket hagyományosan a „reálpolitika megtestesüléseként” tartunk számon.

Politikai pragmatizmus és teoretikus igény, a kérdések helyes megválasztása és *ad absurdum* végiggondolása tehát egyszerre alakítja írásait, és éppen e két igény vagy irány együttállása teszi őket unikálissá. Veliky János idézi Kemény *Szemelvényi eljárásunk felől* című írásából azt a passzust, amely rávilágít Kemény ars poeticájára: „[r]ossz jelnek tartom, midőn minden nemzetben divattá válik azon rivalgás, hogy a gyakorlati élet ki-nevet minden teóriát. Hiszen mi egyéb az elmélet, mint a tapasztalat által szabály alá vont gyakorlat? És a gyakorlat más-e, mint alkalmazott elmélet? Azon követelés, hogy le kell mondani a teóriáról, mert a fonák teóriák nagy veszéllyel járnak, az emberiség kezéből éppen ezen veszélyek elleni orvosszert ragadja ki, s mivel káros a tévelygés, tehát betiltja az igazság keresését.” (32.) Veliky szerint persze Kemény politikai publicisztikájának hatásához mindenképpen hozzájárult, hogy az értekező és az elbeszélő diskurzus keveredik íásaiban (37), ennek mikéntjéről Kucserka Zsófia kiváló elemzéséből kaphat képet az olvasó. Kucserka a jellemrajz műfajának két csúcsteljesítményeként számon tartott írás, *A két Wesselényi Miklós*, és a *Széchenyi István* poétikai eljárásait vizsgálja. A jellemrajzok esetében Imre László azonban a regényszerűség funkcionalitását emeli ki (101): az „esszébe oltott mélylélektani dráma” a történetíró Kemény egyik fontos módszertani eszkö-

ze, amely nélkülözhetetlen a történelem alakítóinak, a történelmet alkotó cselekvő személyeknek a megértéséhez. A forradalom bukását értelmező 1850–51-ben írt Kemény-szövegek (*Forradalom után, Még egy szó a forradalom után, A két Wesselényi Miklós, Széchenyi István*) újraolvasásával Imre László nemcsak azt a történeti kontextust tárja fel, amelyben Kemény kompromisszumot nem ismerő, kritikus és önkritikus elemzései hosszú évtizedekre szükségszerűen szorultak ki a hivatalos nyilvánosságból, de rávilágít Kemény gondolkodói attitűdjének az imént említett kettősségére is. Gángó Gábor, amikor a *Forradalom után* igen alapos összehasonlító vizsgálatára vállalkozik, Kemény híres-hírhedt vitairatát hangsúlyozottan nem politikai, hanem történetírói munkaként vizsgálja, és legjelentősebb elméleti hozadékát nagyfokú eszmetörténeti tudatosságában jelöli ki, miközben arra is felhívja az olvasó figyelmét, hogy maga a szöveg többféle műfaj és látószög elegyítéséből, ütköztetéséből építkezik. Gábori Kovács József cikke ugyan a Kemény-publicisztika egy jóval korábbi szakaszára, az 1844–1845-ös, Gyerő Jenő álnéven jegyzett *Polémia a Budapesti Híradó ellen* című, az Erdélyi Híradóban megjelent cikksorozata fókuszál, de már ebben, a két ellenzéki tábor, a centralisták és municipalisták közötti közvetítőszerp felvállalásában is az életmű későbbi sorsát eldöntő gondolkodói attitűd megnyilatkozását fedezhetjük fel.

Bár a tanulmányokat a szerkesztők nem rendezték blokkokba, a kötet második, terjedelmesebb része annyiban elválik az elsőtől, hogy az itt olvasható tizenegy tanulmány a regényíró Kemény munkásságával foglalkozik. Gönczy Monika az *Özvegy és leánya* elektronikus kiadásának

lehetőségeit mérlegelő dolgozata, annak ellenére, hogy számos technikai és filológiai kérdés tisztázására is vállalkozik, a regény kánonban tartására, a jövőendő olvasók megnyerésére is több megfontolandó javaslatot tesz. Szegedy-Maszák Mihály szerkesztői előszavában is utal arra a sokszínűsége, amely a közreadott regényolvasatok elméleti és módszertani kiindulását jellemzi. A gazdag és sokszor újszerűségükben váratlan olvasati javaslatok (mindenelőtt Eisemann György, Bényei Péter és Pintér Borbála invenciózus szövegértelmezései) azzal szembesítenek, hogy Kemény szépirodalmi munkái ma sem csupán irodalomtörténeti anyagként jelenetek feladatát az újraolvasás számára; összetettségük annak a felrázó esztétikai tapasztalatnak lehet a forrása, amely a múlt műalkotásaihoz való visszatérésre inspirál. Ez azért is komoly teljesítménye a bicentenáriumi kötetnek, mivel Szegedy-Maszák Mihály 1989-es monográfiájából nem csupán Kemény Zsigmond regényeit tanulta meg olvasni és méltányolni a kilencvenes évtized egyetemi hallgatósága, de azt is, miként lehet és érdemes elbeszélő szövegeket értelmezni. Annak ellenére, hogy az azóta eltelt negyedszázadban számos fontos narratológiai munka vált hozzáférhetővé itthon is, a kortárs kritikában mára meghatározóvá vált az a tematikus és referenciális olvasásmód, amely eltekint a szövegek megalkotottságának nyelvi, retorikai, narrációs aspektusainak vizsgálatától; ez pedig azt jelzi, hogy a kilencvenes években felhalmozott tudás mára ismét csupán kevesek kiváltsága. *A sors kísértéseiben* közreadott tanulmányok arra szolgálnak bizonyítékkul, hogy a regények nyelvi strukturáltságának figyelembe vétele nem korlátozza, de éppenséggel tá-

mogatja, segíti a különféle érdekeltségű értelmezések létrejöttét. Neumer Katalin tanulmánya is azt támasztja alá, hogy a „klasszikus”, strukturalista narratológia módszerei nélkül aligha tudnánk bármit is a szövegek poétikájáról, szervezettségéről, romantikus, lélektani realista vagy modern sajátosságairól. Három regény, *A szív örvényei*, a *Ködképek a kedély láthatárán*, valamint *A rajongók* időszerkezetét és elbeszélésmódját veti össze, a történet és az elbeszélés időtengelyének egymáshoz való viszonyát, az elbeszélői időreflexiók gazdag hálózatát is vizsgálva.

Szegedy-Maszák Mihály a „történelmi regény” létezési módját vizsgáló írásában utal arra a nehezen megkerülhető örökségre, amelyet a történelmi regény példázatkénti olvasásának hagyománya jelent. A kötetben olvasható értelmezések jól érzékelhetően szakítanak ezzel a hagyománnyal. Az egyetlen kivétel Hites Sándor tanulmánya, amely *A rajongókat* – szemben a *Zord idővel*, amely prognózis – a prófécia példázataként (385) kísérli meg újraolvasni, a modern történelemképzetet megalapozó eszkatológia szemantikájára építve. Szegedy-Maszák több szempontból is tanulságos történelmi áttekintése nemcsak arra mutat rá, hogy Scott sikere a történelmi regény korábbi hagyományát felejtéssel sújtotta, hanem arra is, hogy a történelmi regény minden esetben a felhasznált hipotextusok átírásának tekinthető, vagyis teoretikus értelemben minden történelmi regény eredendően átírásként, újraírásként értelmezhető. Ez pedig előrevetíti a kötetben olvasható regényelemzések egyik legfontosabb tanulságát: a romantikus szövegalkotási stratégiák felértékelődésével, előtérbe kerülésével végérvényesen lebomlani látszik a „realista” Kemény sztereotípiája.

Szajbély Mihály éppen erre, a Kemény versus Jókai sztereotípiára módosítására tesz javaslatot, a két erdélyi tárgyú regény, *A rajongók* és az *Erdély aranykora* összevetésével, amikor Luhmann kategóriáira alapozva (*komplexitás, komplexitásredukció, elvárás, igény, csálódás*), arra a következtetésre jut, hogy „Kemény hősei nagyon gyakran kerülnek szembe az őket körülvevő világ komplex befogadásának lehetetlenségével” (353). Eisemann György három történelmi regény, *A rajongók*, a *Zord idő* és az *Özvegy és leánya* egy-egy jelenetének bravúros elemzésével mutat rá arra a romantikus regény esetében kitüntetett eljárásra, amely a regényolvasás némaságának monotonitásával szemben a befogadás folyamatában mintegy kikényszeríti az olvasóból azoknak a pszichotechnikai eljárásoknak az alkalmazását, amelyek segítségével a (belső) látás és hallás aktiválódik. Dajka püspök beszédének jelenetében például az elhangzó beszédet úgy viszi színre az elbeszélő, hogy a szónoklat deszemantizált zeneisége, a beszédfoszlányok értelemről megfosztott dallama váltja ki a hallgatóságban azokat a kollektív fantáziaképeket, amelyeknek köszönhetően a beszéd eléri megcélzott politikai hatását (334–335). A leírt és hangzó (felolvasott vagy parafrázelt) szövegek szemantikai távolságának kérdése fontos szerepet kap Kemény első befejezett regényének, a *Gyulai Pálnak* az értelmezésében is (Pintér Borbála). A kötetben két írás is foglalkozik ezzel a regénnyel, Thomas Cooper inkább komparatistikai távlatú, Pintér Borbála inkább retorikai, narratológiai irányultságú elemzése. Az a műfaji értelemben vett kollázstechnika, amelyről a jellemrajzok kapcsán a kötet első felében már több tanulmány említést tett, Cooper elemzésében szintén a szöveg egyik kitüntetett sajátosságaként tű-

nik fel. A műfajok szubverzív keveredése (dráma, elbeszélő költemény, napló, levél) szerinte éppen az irodalmi reprezentáció megalkotottságát hivatott tudatosítani az olvasóban (185), vagyis olyan poétikai eljárás, amely a valóságillúzió kiépülése ellen dolgozik. Pintér Borbála azoknak a kommunikációs vagy beszédhelyzeteknek a színrevitelét vizsgálja, amelyeket az író-dó, illetve az olvasódó levél teremt meg a regény imaginárius világában. A levél a regény cselekményének meghatározó motívuma, a szöveg diegetikus szintjeinek strukturáló eleme, amely ugyanakkor a történelmi regény szövegszerűségét is láthatóvá teszi. A történetmondói szerepek megsokszorozódása azonban a történelmet magát is olyan elbeszélésként viszi színre, amelyben a történelem csinálói végső soron „megbízhatatlan” elbeszélőként válnak a história narrációjának szerzőivé.

A *Gyulai Pál* mellett a bicentenáriumi kötet a *Férj és nő* értelmezésében és értékelésében hozta talán a legjelentősebb változást. Z. Kovács Zoltán a *Ködképek a kedély láthatáránál* vetette össze, Hojdák Gergely Szász Károly nyomán a *Színművészetünk ügyében* és az *Eszmék a regény és dráma körül* műfaji megfontolásaiból kiindulva értelmezte a szöveget. Hojdák egyik végkövetkeztetése, hogy a regény nem csupán az elbeszélés tempóját a „reális” időhöz közelítő dialógusok, de az egyes karakterek megformáltsága okán sem áll távol a korszak melodramáitól. (Érdemes emlékeznünk rá, hogy a melodramatikus hagyomány, a hosszú párbeszéd a korabeli népszerű olvasmányok, a tárcaregény meghatározó jegyei is!) Bényei Péter erős olvasata annyiban is fordulatot hozhat, hogy felkeltheti a mai, fiatalabb közönség érdeklődését Kemény regénye iránt. Bényei értelmezésében a *Férj és nő* képzelt

világának előterében egy korszakváltás folyamatrajza beszélődik el (301), miközben Kolostory, aki végső soron haszonélvezője a társadalmi mobilitásnak (310), a modern férfi válságának megtestesítőjeként értelmezhető: „A *Férj és nő* olvashatjuk úgy is, mint a férfiszerepben való elbizonytalanodás egy korai vízióját, a modern kor férfireprezentációjának színrevitelét” (314). Kolostory, aki identikusan mozog a világban, és ezt nem csupán az olvasó, de a főhős környezetét alkotó karakterek is így értékelik, a kritikus élethelyzetekre rendre a bizonytalanság, a céltalanság és a passzivitás állapotával „válaszol”. A regény világában így válik ellenpontjává a fiatal és tehetséges arisztokratának a világpolgár Norbert Lipót, aki a válságok egymásutánját megoldandó és megoldható feladatként éli meg. (A két karakter szembeállítása Oblomov és Stolcz kettősére emlékeztet, Goncsarov először 1859-ben megjelent regényéből. Norbert Lipót figurájának sok tekintetben rokona Andrej Stolcz.)

A *Gyulai Pál*, valamint a *Férj és nő* újszerűségükben igen meggyőző értelmezései világosan jelzik, hogy a bicentenáriumi kötet több ponton is módosította az elbeszélő, publicista, értekező Keményről az irodalmi közgondolkodásban kialakult képet. A Kemény-szövegek újragondolása azonban óhatatlanul is hatással van arra, miként értelmezhető a 19. század második felének irodalmi, szellemi folyamatai, romantika és modernség viszonya. Ezért is lenne lényeges, hogy a válogatás mielőbb bekerüljön az egyetemi curriculumok kötelező vagy ajánlott olvasmányainak sorába.

Hansági Ágnes
egyetemi docens, KGRE

Születésnap kalandok

A Krúdy Gyula születésének 135. évfordulója alkalmából rendezett konferencia szerkesztett előadásai

Szerkesztette Fráter Zoltán és Gintli Tibor, Budapest, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2014 (MIT-konferenciák, 1), 330 l.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság fokozódó tudományos aktivitását mutatja a 2013-ban, Krúdy Gyula születésének 135. évfordulója alkalmából rendezett konferencia. Az előadásokból szerkesztett tanulmánykötet – melynek címét az ünnepeleltől kölcsönözték – egy konferencia- és könyvsorozat (*MIT-konferenciák*) kezdetét is jelzi. Az azóta megtartott Mórnicz-konferenciából is kiténik: az évente megrendezendő tudományos tanácskozások s az előadásokból összeálló kötetek egy-egy írói életmű újraértelmezését tűzik ki célul.

Jelen kötet hat csoportba rendezve közli a tanulmányokat. Az első háromba (*Irányzatok és beszédmódok; Az imitáció poétikája; Színház és teatralitás*) azok a dolgozatok kerültek, melyek értelmezési iránya a címben jelöltek szerint legalább egy ponton érintkezik. A következő két szövegcsoporthoz a Krúdy-életmű két legheavilyosabb műfajára, a regényre és a novellára koncentrálnak, e tanulmányok egy-egy mű elemzésén vagy egy adott pályaszakaszban keletkezett alkotások interpretációján keresztül világítanak rá a Krúdy-próza sajátos poétikájára. Az *Utóélet* című záró ciklus mindössze egyetlen szöveget foglal magában: Scheibner Tamás írása Krúdy második világháború utáni recepciójának egy rövid szakaszát ismerteti.

A Krúdy-korpusz azért is lehet alkalmas egy újabb „újraolvasó”-sorozat nyitó darabjának, mivel – miként azt a kötet első tanulmányában a korábbi recepció-

ra vonatkozóan Szegedy-Maszák Mihály is megjegyzi – „Krúdy beszédmódjának irodalomtörténeti elhelyezése nem igazán mondható sikeresnek” (12). Ez a kérdés azonban leginkább a különféle irodalmi irányzatok (Proust, impresszionizmus, szecesszió, szürrealizmus) szerinti interpretációk esetében merülhet fel, Krúdy pozíciója a magyar irodalomtörténeti kánonban aligha megkérdőjelezhető, s ennek egyik oka éppen ebben az elhelyezhetetlenségben ragadható meg. Pontosabban abban, ahogy Krúdy a 19. századi irodalmi hagyományhoz viszonyul, egyszerre nosztalgiával és ironikusan újraírva a Jókaitól és Mikszáthtól öröklött prózaírói tradíciót, ahogy fellazítja a regényszerkezetet. Ez a kortársakban esetenként a szerkesztetlenség benyomását keltette (erre mutat rá például *A vörös postakocsi* estében Fried István), a mai olvasó számára viszont (a nagy terjedelmű életmű némileg egyenetlen esztétikai színvonala ellenére is) kifejezetten modern karaktert ad a Krúdy-prózáknak.

Szegedy-Maszák Mihály kötetnyitó tanulmánya könnyed eleganciával veszi számba a Krúdy-életműnek azokat a problematikus pontjait, melyek a korábbi évtizedek recepciójának központi kérdéseit adták, s melyekre a kötet további írásai is gyakran vissza-visszatérnek. A Krúdy-próza befogadás-történetének egyik sajátos vonása a nyelvészet fokozott érdeklődése a szövegek nyelvi-stilisztika jellemzői (mondatszerkezeti sajátossá-

gok, költői képalkotás, halmozás, modalitás), impresszionista, illetve szecessziós alapkaraktere iránt. „[A]z irodalmi impresszionizmus – állapítja meg Szegedy-Maszák – külföldön nem igazán elfogadott megjelölés, és a szecesszió (néhány országokban Art Nouveau) is elsősorban képzőművészetben meghatározott fogalom.” (13.) A kötet két következő stilisztikai tárgyú tanulmánya válaszol Szegedy-Maszák Mihály problémafelvetésére: Kemény Gábor Krúdy impresszionizmusának kérdéséhez szól hozzá, Pethő József pedig a szecesszió és a biedermeier jelenlétét vizsgálja az író novelláiban. A két nyelvész elemzése vitathatatlanul szövegközeli, s nyelvstatisztikai vizsgálataik kétséget sem hagynak az elemzések tudományos egzaktága felől. Ha mégis marad az olvasóban némi kétely, az éppen a vizsgálat tárgyából, a különböző stílusrányzatok definiálásának nehézségéből adódik.

A Krúdy-recepció másik fókuszpontja – még mindig Szegedy-Maszák Mihály felvezetésénél maradva – a narrációra vonatkozik: az elbeszélő és a szereplők távolságára (illetve közelségére), az ún. „belső látásra”, s Krúdy műveinek humorára. Részben tematikus, de az elbeszélésmoddall is összefüggő kérdés a kettős én és a hasonmás problematikája, valamint az álmok és a népi hiedelmek leírása. Több tanulmány érinti a narrátor és a szereplő nézőpontjának megkülönböztettségét, az elbeszélő önazonosságának kérdését, így Angyalosi Gergely írása is. Angyalosi azonban elsősorban a testnyelv fogalmának pontosítását tűzi ki célul egy konkrét szövegelemzés alapján, saját álláspontját a test irodalmi ábrázolását kutató kurrens elméletekkel vitázva fejt ki. Több ponton kapcsolódik a Szegedy-Maszák által felvetett kérdésirányokhoz Dobos István terje-

delmes, a Szindbád-novellákat sokrétűen körüljáró dolgozata. A Krúdy-szövegek retoricitását, az irodalmi jelhasználat mi-kéntjét elemezve Dobos olyan kulcsfogalmak újraértelmezését hajtja végre, melyek a korábbi befogadásnak is meghatározó motívumai voltak. „A szereplők azonos-ságának kérdését a szövegben megalkotott alakok és a narrátor metonimikus viszonyára áthelyezve az áttűnés, a jelöletlen nézőpont és szövegváltás a Szindbád-történetek elbeszélés módjának alapvonása” – olvashatjuk például a Szegedy-Maszák felvetésével egybecsengő megállapítást (64), de a Krúdy-művek humorára is rávilágít a pátosz és az ironia, illetve a tautológia és a paródia fogalomkettőseinek interpretációja. Az anekdota szövegalkotási szerepének értelmezése viszont már Gintli Tibor tanulmányára utal előre.

„Hogyan létesülhet kapcsolat a beszéd pragmatikus-mozzanatos retoricitása és az irodalmi följegyzés (archiválás) emlékeztető jellege között?” – teszi fel nyitó kérdésként Eisemann György (95), s a beszédaktus-elméletből kiindulva olyan szempontokat érvényesít elemzésében, melyek egyrészt tovább árnyalják a korábbi interpretációk kijelentéseit, másrészt pedig új fogalmakat vezetnek be. Ilyen a kötet adott szakaszának is címet adó „imitáció”, mely nemcsak a performáció és emlékezés egymástól különböző nyelvhasználatát „szervesíti”, de nyit a szó arisztotelészi jelentésén és a performativitás beszédaktus-elméleti koncepcióján keresztül a színház felé, s a szövegek egymáshoz való viszonyára vonatkoztatva az intertextualitás kérdését is exponálja. Elsősorban az utóbbihoz kapcsolódik, s a művek közötti szövegszerű és műfaji kapcsolatokat elemzi a fejezet másik három tanulmánya. Clara Royer a montázs fogalmán keresztül vizsgálja Krúdy idé-

zéstechnikáját, s dolgozatának zárlatában megállapítja: „A montázs fogalma olyan szövegekhez illeszkedik, amelyek részleteinek különfélesége elmosódik, szemben a kollázs részleteivel, amelyek jól elkülönülnek egymástól. Ahelyett hogy egymás mellé helyezné, összekapcsolja az idézeteket. Ahogy a különböző műalkotásokból és a saját szövegeiből idéz, kölcsönvesz és kedvére átformál, Krúdy olyan modern stilizációs hatást vált ki, ami ebben a vizualitást és előadást előtérbe helyező műben központi kérdés.” (116.) Kányádi András *A fogadósné vagy az elvarázsolt vendégek* című írást mint Homérosz-travesztiát olvassa, a travesztiát a tágabb értelemben vett imitáció fogalma alá rendeli, s olyan írói eljárásról fogja fel, melyben „a közismert irodalmi mű tartalma más formát nyer, miközben alapfunkciója a tartalom és forma ütköztetéséből fakadó nevetségesség hatáskeltés” (118). A novellának ez az adekvát megközelítésmódja a Krúdy-művek Szegedy-Maszák Mihály által a korábbi recepcióban hiányolt humorára szintén rávilágít. Steinmacher Kornélia dolgozata Krúdy meseimitációit a 19. századi romantikus hagyomány és a folklór felől értelmezi, s a recepció meghatározó szöveghoz csatlakozva megállapítja: amíg Krúdy művei sok szálon kötődnek az előző korszakok szöveghagyományaihoz, addig narrációjukban kifejezetten modern megszólalás-módot alakítanak ki.

Míg Krúdy prózájában a teatralitás, vagy a színház és a színpad mint tematikus elemek hangsúlyos szerepet kapnak, addig színdarabjai mind a mai napig az életművön belüli kánonon belül is háttérbe szorultak (az említés szintjén is alig előforduló publicisztikai írásokat nem számítva). Lényegében ezt bizonyítja a *Színház és teatralitás* című szövegcsoport

három tanulmánya is, melyek közül egyedül Bárdos László írása foglalkozik Krúdy *Az arany meg az asszony* című színművével, illetve a darabból készült operaátdolgozással. Írását Bárdos is ezzel a megállapítással kezdi: véleménye szerint Krúdy „teljes mértékben kudarcot vallott a színpadnak, a színpadra írás mesterségével” (159), majd a Krúdy-színmű, a Kenessey Jenő által írt operalibrettó és a 2001-ben CD-n újra kiadott zenemű összehasonlító elemzése végén némi rezignációval jegyzi meg: „[...] kár *Az arany meg az asszony* című Krúdy-darabért: bizony gyakrabban is megszólalhatna színpadon. De egy nagyon kicsikét immár az operáért is fájhat a szívünk: évtizedek óta nem játsszák, a rádióban sem hallható.” (166.) Fried István a színház problematikájának egészen más aspektusát vizsgálja *A vörös postakocsi* című regény elemzése során. A regényt mint a századforduló modernizációjának, a színház sajátos szubkultúrájának és a városnak („Budapest/Pest”) egymásba íródó történeteként olvassa, s a színházi utalások vizsgálatakor az intermedialitás elemzői szempontjait is érvényre juttatja. A teatralitás fogalmának egy másfajta értelmezésére épül fel Keserű József tanulmánya, aki nem tematikusan vagy „konceptuális metaforaként” értelmezi a *Napraforgó* című regényben a színpadiasság fogalmát, hanem Erika Fischer-Lichte szemiotikai elméletére alapozva olyan magatartásként fogja fel, mely adott helyzetben vagy kommunikációban „jelek jeleként” érthető meg. Ennek során ismét előkerül a teatralizált test, illetve a test performativitásának kérdése, mely más összefüggésben tárgyalja az Angyalosi Gergely által korábban felvetett „testnyelv”, s a Dobos István írásában részletezett performáció problematikáját.

A tanulmányok következő csoportja egy-egy Krúdy-regényre összpontosít. Részben a befogadás-történetben már érvényesített szempontokat vizsgálják a kiválasztott művek kapcsán (nézőpontok keveredése, szereplői-elbeszélői identitás kérdése, hagyomány újraírása, intertextualitás stb.), különösen Surányi Beáta tanulmánya simul bele ebbe a recepciós vonalba, részben pedig új szempontokat érvényesítenek. Margócsy István a *Napraforgó* kapcsán Krúdy szerelemfelfogását elemezve cáfolja azt a feltételezést, mely szerint „Krúdy, a platonikus értelemben vett ideális szerelem koncepciója érdekében, csupán »palástolja« a szexualitást” (178). Fráter Zoltán az *Őszi versenyek* kisregényének interpretációja során az álomleírás értelmezői kereteit szélesíti ki, Fleisz Katalin a kultusz nyelvének működését is vizsgálva közelít Krúdy *Ál-Petőfi* című regényéhez, Tverdota György a *Hét bagoly* és Flaubert *Érzelmek iskolája* között von párhuzamot Bourdieu-nek a modernség irodalmi mezejére vonatkozó elmélete segítségével, Fábri Anna pedig a társadalmi státusz, a személyes viszonyok és a regény térábrázolásának összefüggéseit tárja fel a *Boldogult úrfikoromban* kapcsán.

Az utóbbi évtized legjelentősebb teljesítménye a Krúdy-recepció szempontjából a Kalligram Kiadó gondozásában, Bezeczy Gábor és Kelecsényi László szerkesztésében megjelenő életműsorozat, mely a korai pályaszakaszról a kisebb prózai művek (novella, tárca) esetében mintegy ezres nagyságrendben közölt, a korábbi gyűjtemények számára ismeretlen, eddig csak korabeli lapokban publikált írásokat. Ennek köszönhető, hogy a korábinál nagyobb figyelem esik a korai Krúdy-novellisztikára, annak ellenére, hogy – miként általában az értelmezők is leszögezik

– ezek a szövegek döntő részükben meg sem közelítik a későbbi művek esztétikai nívóját, s legfeljebb abból a szempontból számíthatnak kiemelt értelmezői figyelemre, amennyiben az „érett” Krúdy prózaművészetének előzményeit fedezhetjük fel bennük. Ebből indul ki a *Novellák és ciklusok* címet viselő szövegcsoporthoz első két tanulmányírója, Bengi László és Finta Gábor is. Finta az ismétlések és variációk megjelenését vizsgálja a Krúdy-zsengékben, míg Bengi igyekszik túllépni a fentebb hivatkozott alapviszonyon, s azt feltételezi: „a kései szövegek is összetettebben válnak érthetővé a korai alkotások kijelölte távlatból” (251). A többi tanulmány fókuszában már az „érett Krúdy” novellisztikája áll, bár Sturm László egy szintén kevésbé ismert 1913-as szöveg, a *Tél* elemzésére vállalkozik. Gintli Tibor is újítás és narratív hagyomány kettősségébe helyezve az életművet az anekdota rehabilitációjára tesz kísérletet: „Mivel az anekdotikussághoz a korszerűtlenség képzele kapcsolódott, Krúdy értelmezői többnyire az anekdotikus formáktól való eltávolodást hangsúlyozták. Ennek következményeként született meg a pályaképnek az a konstrukciója, amely az anekdotikusságot elsősorban az úgynevezett korai művekhez rendelte, illetve a pálya vége felé keletkezett alkotások esetében az alkotóerő meggyengülésével hozta összefüggésbe.” (272.) Az *Iffú évek* című novella elemzésének célja tehát nem pusztán az anekdota „korszerűségének”, kifejezetten modern szövegszerkesztési eljárásban játszott szerepének hangsúlyozása, hanem hogy a Krúdy-pályakép újraértékeléséhez is új szempontokat adjon. Étel, szerelem – ez a két tematikus irányt jelölő kulcsszó valamilyen módon valamennyi további elemzésben szerephez jut: Kelemen Zoltán Krúdy és Cholnoky László írásmű-

vészetének kapcsolódásait is bemutató, a *Zöld ász* című írást elemző dolgozatában, s Kosztolánczy Tibor *Az Élet Álom* kötetéről szóló tanulmányában egyaránt. Bednatics Gábor invenciózus elemzését azért emelem ki, mivel határozottan szakítani kíván a társadalomtörténeti-nosztalgikus, valamint a kulináris élvezeteket propagáló megközelítésekkel, s a nyelv és érzékelés összefüggéseit vizsgálva Angyalosi Gergelyhez hasonlóan ő is kitér a test ábrázolhatóságának problematikájára.

A mindössze egyetlen tanulmányt, Scheibner Tamás írását tartalmazó *Utóélet* című rész zárja a kötet. A többi, különböző irányú szövegelemzésekre alapozott írások után Scheibner a Krúdy halála után kialakult íróképpel, főként a Bednatics által társadalomtörténeti-nosztalgikusnak nevezett vonulatával, s a második világháború utáni Budapest újjáépítésének kérdésével foglalkozik. A tanulmány izgalmas recepciótörténeti adalékokkal szolgál Krúdy 1945 utáni befogadására, arra, hogy a kommunista kultúrpolitika változásának függvényében hogyan változott az író megítélése a hatalom részéről, s önmagában az sem érdektelen kérdés, hogy milyen tervek

születtek a háborúban lerombolt főváros újjáépítésére, s különösen is érdekesítő, hogy milyen tervei voltak a kommunista várostervezésnek a Vár funkcióváltására. Scheibner dolgozatában e két szál azonban időnként olyan messzire kanyarodik egymástól, hogy az összefüggések csak igen nehezen fedezhetők fel, ha egyáltalán felfedezhetők.

„Következésképpen ma is vállalni tudom egykori véleményemet [...]” (36); „Húsz évvel ezelőtt az ironikusan átalakított anekdota szubverzív potenciáljára hívtam fel a figyelmet Krúdy kapcsán. Összességében azonban ma is úgy látom [...]” (86–87). Kemény Gábor és Dobos István megjegyzései azért különösen tanulságosak, mert azt sugallják: az utóbbi két évtizedben sokkal inkább a kialakult konszenzusok s kevésbé a viták alakítják a Krúdy-recepciót. Ha a *Születésnap i ka-landok* címmel szerkesztett konferenciakötet, nem is kínál radikálisan új Krúdyképet, ennek a termékeny diskurzusnak mindenképpen fontos dokumentuma.

Szénási Zoltán
tudományos munkatárs, MTA BTK ITI